BAHOUDDIN NAQSHBAND TA'LIMOTIDA ZIKR VA UNING ISLOMDAGI ASOSLARI

Qudratov Shahzod Baxtiyor o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti
Tarix va yurdik fakulteti
Islom tarixi va manbashunosligi
3- bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21437723

Annotatsiya

Mazkur maqolada Bahouddin Naqshband ta'limotida zikr tushunchasining mohiyati hamda uning Qur'oni karim va sunnatdagi asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Qur'oni karim oyatlari, sahih hadislar, klassik tasavvuf manbalari hamda Naqshbandiya tariqatiga oid ilmiy adabiyotlar tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va tizimli tahlil metodlari asosida o'rganildi. Tadqiqot natijalari Bahouddin Naqshband tomonidan targ'ib etilgan xufiy zikr inson qalbini poklash, nafsni tarbiyalash, ixlosni mustahkamlash va Alloh bilan doimiy ma'naviy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qilishini ko'rsatdi. Shuningdek, "Dil ba yor, dast ba kor" tamoyili zikrni halol mehnat va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtiruvchi muhim ma'naviy konsepsiya ekanligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: Bahouddin Naqshband, Naqshbandiya tariqati, zikr, xufiy zikr, Qur'oni karim, sunnat, tasavvuf, ma'naviy kamolot, komil inson, islom.

Аннотация

В данной статье проведён научный анализ сущности зикра в учении Бахауддина Накшбанда и его основ в Священном Коране и Сунне. В ходе исследования были изучены аяты Корана, достоверные хадисы, классические суфийские источники и научные труды, посвящённые тарикату Накшбандия, с использованием историко-сравнительного, источниковедческого и системного методов. Результаты исследования показали, что безмолвный (тихий) зикр, проповедуемый Бахауддином Накшбандом, способствует духовному очищению человека, воспитанию души, укреплению искренности и постоянной связи с Всевышним. Кроме того, обосновано, что принцип «Сердце — с Богом, руки — в труде» представляет собой важную духовную концепцию, объединяющую поклонение, честный труд и общественную ответственность.

Ключевые слова: Бахауддин Накшбанд, тарикат Накшбандия, зикр, тихий зикр, Коран, Сунна, суфизм, духовное совершенство, совершенный человек, ислам.

Abstract

This article presents a scientific analysis of the concept of dhikr in the teachings of Bahauddin Naqshband and its foundations in the Holy Qur'an and the Sunnah. The study is based on the analysis of Qur'anic verses, authentic Hadiths, classical Sufi literature, and scholarly works on the Naqshbandi order using historical-comparative, source-based, and systematic research methods. The findings indicate that the practice of silent dhikr advocated by Bahauddin Naqshband plays a significant role in spiritual purification, self-discipline, strengthening sincerity, and maintaining a constant spiritual connection with Allah. Furthermore, the principle "Heart with God, hands at work" is identified as a fundamental spiritual concept that harmonizes worship, honest labor, and social responsibility within Islamic ethics.

Keywords: Bahauddin Naqshband, Naqshbandi Order, dhikr, silent dhikr, Holy Qur'an, Sunnah, Sufism, spiritual perfection, perfect human, Islam.

Kirish

Tasavvuf islom sivilizatsiyasining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u insonning ma'naviy kamoloti, qalb pokligi va Allohga yaqinlashish yo‘lini o‘rganuvchi ta'limot sifatida shakllangan. Islom tarixida vujudga kelgan turli tasavvuf tariqatlari orasida Naqshbandiya tariqati o‘zining mo‘tadilligi, shariatga qat'iy amal qilishi va jamiyat hayoti bilan uzviy bog‘liqligi bilan alohida ajralib turadi. Ushbu tariqatning asoschisi Xoja Bahouddin Naqshband (1318–1389) o‘z ta'limotida zikrni inson qalbini ma'naviy poklash, nafsni tarbiyalash va Alloh bilan doimiy ruhiy bog‘lanishni ta'minlovchi eng muhim vositalardan biri sifatida talqin etgan [1].Islom ta'limotida zikr Qur'oni karim va hadisi shariflarda keng yoritilgan ibodatlardan biri bo‘lib, musulmonning Allohni doimo yod etishi, Uning ne'matlari haqida tafakkur qilishi va qalbini gunohlardan poklashi zarurligi ta'kidlanadi. Qur'onda: *«Ey mo‘minlar! Allohni ko‘p zikr qilinglar»* (Ahzob surasi, 41-oyat) hamda *«Ogoh bo‘lingizkim, qalblar faqat Allohni zikr qilish bilan orom topadi»* (Ra'd surasi, 28-oyat) mazmunidagi oyatlar zikrning musulmon hayotidagi o‘rnini belgilab beradi. Shu bois tasavvuf tariqatlarida zikr nafaqat ibodat shakli, balki komil insonni tarbiyalashning asosiy vositalaridan biri sifatida qaraladi [2].

Bahouddin Naqshband ta'limotining o‘ziga xos jihati shundaki, unda **xufiy zikr** (ichki, ovozsiz zikr) alohida ahamiyat kasb etadi. Naqshbandiya tariqatida qalb bilan amalga oshiriladigan zikr insonni riyodan saqlashi, ixlosni mustahkamlashi va shariat talablariga muvofiq holda ma'naviy kamolotga yetaklashi ta'kidlanadi. Bahouddin Naqshband tomonidan ilgari surilgan **«Dil ba yor, dast ba kor»** («Ko‘ngil Yorda, qo‘l esa mehnatda bo‘lsin») tamoyili zikrning faqat ibodat vaqtida emas, balki kundalik mehnat va ijtimoiy faoliyat davomida ham qalban davom etishi lozimligini anglatadi. Ushbu yondashuv Naqshbandiya tariqatining boshqa tasavvuf maktablaridan farqlanuvchi muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi [3].Bugungi kunda Bahouddin Naqshband merosini o‘rganish nafaqat diniy-ilohiyotshunoslik, balki tarix, falsafa, madaniyatshunoslik va ma'naviyat sohalarida ham dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, uning zikr haqidagi qarashlarini Qur'on va sunnat asosida tahlil qilish, Naqshbandiya tariqatining islom tamoyillariga uyg‘unligini ilmiy jihatdan yoritish hamda ushbu ta'limotning zamonaviy ma'naviy tarbiyadagi ahamiyatini ochib berish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi [4].

Mazkur tadqiqotning maqsadi Bahouddin Naqshband ta'limotida zikrning mohiyatini, uning Qur'on va hadislardagi asoslarini hamda Naqshbandiya tariqatidagi o‘rnini ilmiy manbalar asosida tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik, tahliliy va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanilib, klassik tasavvuf manbalari hamda zamonaviy ilmiy adabiyotlar qiyosiy o‘rganiladi.

Materiallar va metodlar

Mazkur tadqiqot Bahouddin Naqshband ta'limotida zikrning mohiyati hamda uning Qur'oni karim va sunnatdagi asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning manbaviy asosini Qur'oni karim oyatlari, sahih hadis to'plamlari, Naqshbandiya tariqatiga oid klassik tasavvuf asarlari, Bahouddin Naqshbandning ma'naviy merosi hamda o'zbek va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari tashkil etdi. Shuningdek, Naqshbandiya tariqatining shakllanish tarixi, zikr amaliyoti va uning ma'naviy-tarbiyaviy ahamiyatiga bag'ishlangan monografiyalar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalardan foydalanildi. Tadqiqot davomida foydalanilgan manbalar mazmuni ularning ilmiy ishonchliligi, tarixiy ahamiyati va mavzuga daxldorligi nuqtayi nazaridan tanlab olindi

[5].Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy metod asosiy ilmiy yondashuvlardan biri sifatida qo'llanildi. Ushbu metod yordamida Bahouddin Naqshband ta'limotidagi zikr tushunchasi boshqa mashhur tasavvuf tariqatlari, jumladan, Yassaviya, Kubraviya va Qodiriya tariqatlaridagi zikr amaliyoti bilan qiyosiy tahlil qilindi. Ayniqsa, Naqshbandiya tariqatiga xos bo'lgan xufiy (ovozsiz) zikrning shakllanish omillari, uning Qur'on va hadislarga muvofiqligi hamda tasavvuf tarixidagi o'rni ilmiy manbalar asosida baholandi. Olingan ma'lumotlar o'zaro taqqoslanib, umumiy va farqli jihatlar aniqlandi [6].

Manbashunoslik metodi orqali klassik tasavvuf adabiyotlari hamda islomiy manbalarning mazmuni tahlil qilindi. Qur'oni karimdagi zikrga oid oyatlar, Imom al-Buxoriy va Imom Muslim rivoyat qilgan sahih hadislar hamda Bahouddin Naqshband ta'limotiga oid tarixiy manbalar o'zaro uyg'unlikda o'rganildi. Manbalarda zikrning ma'naviy poklanish, qalb tarbiyasi va Alloh bilan ruhiy bog'liqlikni mustahkamlashdagi o'rni ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinib, ularning zamonaviy ilohiyotshunoslikdagi talqinlari ham inobatga olindi [7].Shuningdek, tadqiqotda tizimli tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida zikrning Naqshbandiya tariqatidagi nazariy asoslari, uning amaliy qo'llanilishi hamda shaxs ma'naviy kamolotiga ta'siri yagona ilmiy tizim sifatida baholandi. Tadqiqot natijalarining xolisligini ta'minlash maqsadida klassik diniy manbalar zamonaviy ilmiy adabiyotlar bilan qiyosiy tahlil qilindi, turli ilmiy qarashlar o'rganilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Bu yondashuv Bahouddin Naqshband ta'limotida zikrning islom aqidasi va shariat tamoyillariga mos ravishda shakllanganligini ilmiy asosda yoritish imkonini berdi [8].

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Bahouddin Naqshband ta'limotida zikr insonning ma'naviy kamolotga erishishida asosiy vositalardan biri sifatida talqin etiladi. Naqshbandiya tariqatining boshqa tasavvuf maktablaridan farqli jihati shundaki, unda **xufiy zikr** (qalb bilan, ovozsiz zikr qilish) ustuvor o'rin egallaydi. Ushbu usul insonni riyo va ko'z-ko'z qilishdan saqlab, ibodatning ixlos bilan ado etilishiga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida tahlil qilingan manbalar Naqshbandiya tariqatida zikrning Qur'oni karim va sunnatga tayangan holda shakllanganligini tasdiqladi. Ayniqsa, zikrning qalb pokligi, nafsni tarbiyalash va Alloh bilan doimiy ruhiy aloqani mustahkamlashdagi o'rni alohida ta'kidlangan [9].Qur'oni karim oyatlari va sahih hadislarda zikr musulmonning kundalik hayotidagi muhim ibodatlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Bahouddin Naqshband ushbu diniy asoslarni tasavvufiy tarbiya tizimiga uyg'unlashtirib, zikrni faqat ibodat vaqtida emas, balki insonning butun hayoti davomida qalb bilan davom etadigan ruhiy holat sifatida talqin qilgan. Natijada "Dil ba yor, dast ba kor" tamoyili Naqshbandiya tariqatining asosiy g'oyasiga aylangan bo'lib, unda mehnat qilish va jamiyat hayotida faol ishtirok etish bilan birga qalban Allohni unutmaslik targ'ib etiladi [10].

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Bahouddin Naqshband tomonidan ilgari surilgan zikr konsepsiyasi shaxsning axloqiy kamoloti, sabr, tavoze', halollik va mas'uliyat kabi fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Naqshbandiya tariqatida zikr insonni jamiyatdan chekinishga emas, balki jamiyat ichida yashab, halol mehnat qilish va odamlarga foyda keltirish orqali Allohning roziligiga erishishga undaydi. Shu jihatdan Naqshbandiya ta'limoti boshqa ayrim tasavvuf maktablaridan ijtimoiy faollikka bergan yuksak e'tibori bilan ajralib turadi [11].

1-jadval. Bahouddin Naqshband ta'limotida zikrning asosiy xususiyatlari

Mezoni	**Naqshbandiya ta'limotidagi talqini**
Zikr turi	Xufiy (ovozsiz, qalb bilan zikr)
Asosiy maqsadi	Allohni doimiy yod etish va qalbni poklash

Diniy manbalari	Qur'oni karim va sahih hadislar
Ma'naviy natijasi	Nafs tarbiyasi, ixlos, taqvo va qalb xotirjamligi
Jamiyatdagi o'rni	Halol mehnat va ijtimoiy faollik bilan uyg'un holda amalga oshiriladi
Asosiy tamoyil	"Dil ba yor, dast ba kor"

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Bahouddin Naqshband ta'limotidagi zikr nafaqat individual ibodat shakli, balki insonning shaxsiy, axloqiy va ijtimoiy kamolotini ta'minlovchi kompleks ma'naviy tizim hisoblanadi. Mazkur ta'limot Qur'oni karim va sunnatga tayangan holda shakllangan bo'lib, uning asosiy maqsadi inson qalbini Alloh zikri bilan doimiy ravishda bog'lash, halol mehnatni ulug'lash va jamiyat manfaatiga xizmat qiladigan komil insonni tarbiyalashdan iboratdir. Bu jihatlar Naqshbandiya tariqatining asrlar davomida musulmon olamida keng tarqalishi va bugungi kungacha o'z ahamiyatini saqlab kelayotganligini tasdiqlaydi [12–13].

Muhokama

Olib borilgan tadqiqot natijalari Bahouddin Naqshband ta'limotida zikr tushunchasi Qur'oni karim va sunnatga tayangan holda shakllanganligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida tahlil qilingan manbalar Naqshbandiya tariqatining asosiy maqsadi inson qalbini Alloh zikri bilan doimiy ravishda bog'lash, nafsni poklash va shariat talablariga muvofiq komil insonni tarbiyalashdan iborat ekanligini tasdiqlaydi. Bu jihat Naqshbandiya tariqatini ayrim tasavvuf maktablaridan ajratib turadigan muhim xususiyat hisoblanadi. Ayniqsa, xufiy zikrning ustuvorligi ibodatning ixlos bilan bajarilishiga, riyodan uzoq bo'lishga hamda qalb pokligini ta'minlashga xizmat qilishi ilmiy manbalarda keng e'tirof etilgan [12].Naqshbandiya tariqatining o'ziga xosligi boshqa tasavvuf maktablari bilan qiyoslanganda yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, Yassaviya va Qodiriya tariqatlarida jahriy (ovoz chiqarib) zikr keng qo'llanilgan bo'lsa, Bahouddin Naqshband qalbiy va xufiy zikrni afzal deb hisoblagan. Bunday yondashuv Qur'oni karimda Allohni ixlos bilan yod etishga oid oyatlar hamda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ning zikrga doir hadislariga mos ravishda shakllangan. Shu bois Naqshbandiya tariqatida zikr tashqi ko'rinishdan ko'ra ichki ruhiy holatni takomillashtirish vositasi sifatida talqin etiladi [13].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Bahouddin Naqshband ilgari surgan **"Dil ba yor, dast ba kor"** tamoyili tasavvufning ijtimoiy yo'nalishini ifodalaydi. Ushbu tamoyil insonni jamiyatdan uzilish yoki tarkidunyochilikka emas, balki halol mehnat qilish, odamlarga manfaat yetkazish va kundalik faoliyat davomida ham qalban Allohni zikr etishga chorlaydi. Bu esa Naqshbandiya tariqatining ijtimoiy hayot bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi hamda uning Markaziy Osiyoda keng tarqalishining muhim omillaridan biri sifatida baholanadi [14].Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy ilohiyotshunoslik va tasavvufshunoslik yo'nalishidagi ilmiy qarashlar bilan ham uyg'unlik kasb etadi. Tadqiqot davomida foydalanilgan klassik va zamonaviy manbalar zikrning inson ruhiyati, axloqiy tarbiyasi va ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, Bahouddin Naqshband merosini zamonaviy ma'naviy tarbiya, yoshlar tarbiyasi hamda diniy-ma'rifiy faoliyatda qo'llash bo'yicha qo'shimcha ilmiy izlanishlarni olib borish maqsadga muvofiqdir. Bu esa Naqshbandiya ta'limotining bugungi jamiyat ma'naviy hayotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi [15].

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari Bahouddin Naqshband ta'limotida zikr insonning ma'naviy kamoloti va qalb pokligiga xizmat qiluvchi asosiy tarbiyaviy vositalardan biri ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida Qur'oni karim oyatlari, sahih hadislar hamda klassik tasavvuf

manbalari tahlili asosida Naqshbandiya tariqatidagi zikr amaliyoti shariat tamoyillariga to'liq mos ravishda shakllanganligi aniqlandi. Bahouddin Naqshband tomonidan ilgari surilgan xufiy zikr usuli ixlosni mustahkamlash, riyodan saqlanish va Alloh bilan doimiy ruhiy bog'liqlikni ta'minlashga qaratilganligi bilan boshqa ko'plab tasavvufiy yondashuvlardan ajralib turadi.Tadqiqot shuni ham tasdiqladiki, Naqshbandiya tariqatining asosiy g'oyalaridan biri bo'lgan **"Dil ba yor, dast ba kor"** tamoyili zikrni faqat ibodat bilan cheklab qo'ymasdan, uni insonning kundalik hayoti, halol mehnati va jamiyat oldidagi mas'uliyati bilan uyg'unlashtiradi. Mazkur yondashuv tasavvufni ijtimoiy hayotdan ajralgan hodisa emas, balki jamiyat taraqqiyoti va shaxs kamolotiga xizmat qiluvchi ma'naviy tizim sifatida namoyon etadi.Olingan natijalar Bahouddin Naqshband ta'limoti Qur'oni karim va sunnatga asoslangan holda inson qalbini poklash, axloqiy fazilatlarni rivojlantirish va jamiyatda ezgulikni qaror toptirishga qaratilganligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi. Shu bois Naqshbandiya tariqati nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun musulmon olamining ma'naviy hayotida muhim o'rin egallagan tasavvuf maktablaridan biri sifatida baholanadi.Kelgusida Bahouddin Naqshband merosini zamonaviy ilohiyot, tasavvufshunoslik, ma'naviyat va yoshlar tarbiyasi nuqtayi nazaridan yanada chuqurroq o'rganish, uning asarlaridagi ma'naviy qadriyatlarni bugungi jamiyat ehtiyojlari bilan uyg'un holda tadqiq etish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

References

1. Qur'oni karim. O'zbek tilidagi ma'nolar tarjimasi / Tarjimon: Shayx Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2022.
2. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. *Al-Jome' as-sahih (Sahihi Buxoriy).* – Qohira: Dār al-Hadith, 2002.
3. Muslim ibn Hajjaj. *Sahih Muslim.* – Bayrut: Dār Ihyā' at-Turāth al-'Arabī, 2006.
4. Abdulxoliq G'ijduvoniy. *Maqomot va vasiyatlar.* – Toshkent: Movarounnahr, 2003.
5. Bahouddin Naqshband. *Risolai Qudsiyya.* – Toshkent: Movarounnahr, 2005.
6. Muhammad Porso. *Qudsiyya.* – Tehran: Intishoroti Ilmiy, 1999.
7. Jomiy, Abdurahmon. *Nafahot ul-uns.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2001.
8. Alisher Navoiy. *Nasoyim ul-muhabbat.* – Toshkent: Fan, 2001.
9. Komilov, N. *Tasavvuf.* – Toshkent: Yozuvchi, 2009.
10. Komilov, N. *Tasavvuf yoki komil inson axloqi.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
11. Hasanov, A. *Bahouddin Naqshband va Naqshbandiya tariqati.* – Toshkent: Sharq, 2010.
12. Karimov, U. *O'zbekistonda tasavvuf tarixi.* – Toshkent: Akademnashr, 2018.
13. Trimingham, J. Spencer. *The Sufi Orders in Islam.* Oxford: Oxford University Press, 1971.
14. Algar, Hamid. *Naqshbandis.* In: *Encyclopaedia of Islam.* 2nd ed. Leiden: Brill, 1995.
15. Schimmel, Annemarie. *Mystical Dimensions of Islam.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.